

DEL I

Att göra genus

1979-81

United States
Department of
Health, Education
and Welfare

The stereotypes are ideological fragments which have been coined and sanctioned. They are abstract and unqualified, as popular thinking always tends to be/.../, they are loaded with pretention to deep insight. It is because of this emotional charge that they can serve to block accurate observation in everyday living and detached thinking. They are treated as magical formulas.⁹

Om kvinnlighetens elementära form(er)

En zappversion

Det mönster jag vill fånga finns tydligt redovisat i *tänkandet* kring könen. Så låt mig få börja med en ström av ord, ord, ord. Jag kallar det en zappversion – en excerptsamling (excerpt = utdrag ur en text) som vi historiker säger. Spännvidden är ca 2000 år.

Det manliga är mer komplett och mer dominant än det kvinnliga, närmare besläktat med verklig handling, ty det kvinnliga är ofärdigt och i underordning och tillhör den passiva kategorin snarare än den aktiva. Så är också fallet med de två ingredienser som konstituerar vår livsprincip – det rationella och det irrationella. Det rationella som tillhör själen och förståndet är maskulint, det irrationella, känslans område feminint. Själens tillhör ett överlägsnare släkte än känslan, liksom mannen gentemot kvinnan.

PHILUS FRÅN ALEXANDRIA CA 100 E.KR.¹⁰

Känner du någon mänsklig verksamhet, där ej det manliga släktet har alla dessa egenskaper i högre grad än det kvinnliga?

PLATON 427–347 F.KR.¹¹

9 G. Myrdal, *An American Dilemma. The Negro Problem and Modern Democracy*, Harper & Brothers Publishers, 1944, s. 42.

10 G. Lloyd, *The Man of Reason. 'Male' & 'Female' in Western Philosophy*, Routledge, London 1993 (1984).

11 Ur L. Eskilsson & Å. Bergenheim, *Förnuft – fruktbarhet – förälskelse. Idéer om kvinnor och kvinnors idéer*, Carlssons 1995, s. 44, i fortsättningen *Förnuft*.

Då lät Herren Gud en tung sömn falla på mannen, och när han hade somnat, tog han ut ett av hans revben och fyllde dess plats med kött. Och Herren Gud byggde en kvinna av revbenet som han tagit av mannen och förde henne fram till mannen. Då sade mannen: Ja, denna är nu ben av mina ben och kött av mitt kött. Hon skall heta maninna, ty av man är hon tagen.

BIBELN, FÖRSTA MOSEBOK 2:15¹²

Det förefaller inte som om kvinnan skulle ha blivit till bland det som först skapades. Ty Filosofen (Aristoteles m.a.) säger (Om djurens fortplantning 2.3.), att kvinnan är en vanskapt man. Men intet vanskapt eller ofullkomligt skulle ha blivit till bland det som först skapades. Därför torde kvinnan inte ha tillkommit vid denna första skapelseordning. /.../ Bland de förnämsta djuren återfinns den aktiva fortplantningsförmågan hos varelser av hankön och den passiva förmågan hos varelser av honkön.

THOMAS AV AQUINO 1225–1274¹³

Eftersom kvinnor är svagare både till själ och kropp, så är det inte förvånande att de kommer under häxkraftens förbannelse. För när det gäller intellekt, eller förmågan att förstå andliga ting, tycks de komma från en annan natur än män/.../.Kvinnor är vad förståndet angår som barn.

HÄXHAMMAREN (MALLEUS MALEFICORUM 1486)¹⁴

Doktorn skrattade åt sin hustru Käthe som ville vara klok, och sade: Gud har skapat en man och gett honom ett brett bröst, inte breda höfter, för att mannen på det stället skall kunna rymma vishet. Men den plats där orenligheten går ut är liten. Detta är omvänt hos kvinnan. Därför har hon mycket orenlighet och föga vishet.

MARTIN LUTHER 1483–1546¹⁵

12 1917 års översättning.

13 *Förnuff* s. 105, 106.

14 Ur *Kvinnoidéer. Källtextsamling i kvinnohistoria*, Inst. för idéhistoria Umeå universitet, Skrifter nr 19, 1984 stencil, s. 42 i försettningen *Kvinnoidéer*.

15 *Förnuff* s. 156.

Inte ett enda ögonblick i sitt liv får de känna sig utan tygel. De bör vänjas vid att utan knot få avbryta sig mitt i sina lekar och få sysselsätta sig med annat./.../ Av detta ständiga tvång uppstår en foglighet, som kvinnorna behöver hela livet igenom, eftersom de aldrig upphör att vara underkastade antingen en bestämd man eller också männens omdömen och eftersom det aldrig är tillåtet för dem att sätta sig över dessa omdömen. /.../ Kvinnor är skapade för att bereda vägen för männen och till och med för att stå ut med orättfärdigheter från dem. Man kan aldrig få unga pojkar att acceptera sådana villkor, deras innersta känslor skulle revoltera mot orättvisor; naturen har inte utrustat dem för att stå ut med dem.

JEAN JACQUES ROUSSEAU 1712–1778¹⁶

Kvinnan är skapt av ett krokigt revben; böjer man det rätt, så brister det, låter man det vara, så blir det ändå krokigare.

JOHAN W. GOETHE 1749– 1832¹⁷

Kvinnan förklarar ändligheten, mannen jagar efter oändligheten. Så måste det vara, och var och en har sin smärta; ty kvinnan föder barn med smärta, men mannen undfår sina idéer med smärta.

SØREN KIERKEGAARD 1813– 1855¹⁸

Mellan det manliga och kvinnliga elementet, av vilka mänskligheten är sammansatt, är skillnaden ungefär lika stor, som mellan det fasta och flytande, vilka utgöra massan av den jord, vilken vi bebo. Att låta varje enskild individ av vardera könet bibehålla den egendomlighet, som tillkommer dess kön samt utbilda densamma på bästa sätt utgör en väsentlig del av uppfostran.

JULIE BUROW 1862¹⁹

16 Ibid s. 173.

17 Citatet ur C. Dymling, *Kvinnors själsliv* J.A Lindblads förlag 1923.

18 Ibid s. 26.

19 J. Burow, *Barnavård och flickors uppfostran i hemmet och skolan*, (översätn. fr. tyskan) Helsingfors 1862, s. 43ff.

När vi också måste tillstå att kvinnan är en andligen och kroppsligen underutvecklad man, så är faktum, att hon är mycket mindre benägen till förbrytelser än han, och att hon är ojämförligt mer älskvärd, vilket tusenfallt ersätter hennes brist på intellektuell begåvning.

CESARE LOMBROSO 1894²⁰

Varför kvinnan avbildas som en sfinx av männen, ha flera orsaker. Hon är ofattlig, emedan hennes själ är rudimentär; hon tänker med magen, levern och livmodern. Hennes omdömen äro dikterade av intressen och passioner, av hunger och könsdrift; hon gör slutledningar efter väderleken och månskiftena.

AUGUST STRINDBERG I BLÅ BOKEN

Ur kvinnans djupaste naturgrund framvälla andra egendomar, vilka bidraga att hämma energien i hennes andliga produktion liksom i allt hennes arbete utåt./.../ Männen tillhöra ej blott etnografiskt utan även psykologiskt flera raser; kvinnorna tillhöra endast tvenne: den, som kan älska, och den, som icke kan det.

ELLEN KEY 1849–1926²¹

Det alstrande, det produktiva, synes emellertid i regeln tillhöra männen, det reproduktiva, det närande kvinnorna. Endast på skådespelarkonstens och romanförfattandet område, där det gäller att leva sig in i främmande personer, hava kvinnor lagt i dagen en verkliga överlägsna begåvning.

CARL DYMLING 1923²²

Fosterutvecklingen är likartad men epitelvävnaden förblir hos honfostret odifferentierat under längre tid. Därav följer att det länge är utsatt för inflytande av den hormonella miljön och att dess utveckling mycket ofta blir inverterad. /.../ Man skulle kunna säga att den manliga organismen omedel-

20 C. Lombroso & L. Ferraro, *Das Weib als Verbrecherin und Prostituierte*, Hamburg 1894, förordet VI.

21 E. Key, *Missbrukad kvinnokraft*, Bonnier 1914, s. 27, s. 17.

22 Dymling, *Kvinnors själsliv* s. 123.

bart definierar sig som manlig, medan honfostret tvekar att acceptera sin kvinnlighet.

SIMONE DE Beauvoir 1948–49²³

Forskning har nyligen visat bortom all tvivel att män och kvinnor föds med olika uppsättningar av ”instruktioner” som byggts in i deras genetiska koder. Vetenskapen bekräftar således vad poeter och föräldrar länge tagit för givet.

AMERIKANSK JOURNALIST 1980-TAL²⁴

Kabeln som förbinder de båda hjärnhalvorna med varandra, Corpus callosum, är relativt sett tjockare hos kvinnor än hos män. Kvinnor har tillgång till bredbandsteknik, skulle man kunna säga, som tillåter livligare trafik mellan halvorna.

ANNICA DAHLSTRÖM DN 7.10 1999

Ack, alla dessa röster! Och de talar och talar – det ligger som ett evigt bakgrundsbrus i den västerländska 2000-åriga historien. Här talar Bibeln, filosofer, reformatorer, författare, vetenskapsmän – ja, t.o.m. några ljusa kvinnoröster har letat sig in i brummandet. Och de talar om det stora älsklingsämnet i mänsklighetens historia: om könen. Eller mer precist om könet. De talar om vad en kvinna *är*, vad en kvinna *bör vara*, vad en kvinna *bör göra*, vad en kvinna *kan göra*, vad en kvinna *inte kan* göra – och följaktligen talar de, tydligt eller mer underförstått, om vad en man är och vad en man har på jorden att göra.

Dessa röster illustrerar ett dominant tänkande, det som finns belagt i den alltmer empiriskt tunga kvinno- och genushistorien.²⁵ Det ”mot-

23 S. de Beauvoir, *Det andra könet*, Pan Pocket 1973, s. 30. Notera att detta citat kommer ur inledningen som kallas för ”Fakta”, dvs. biologiska fakta, något Beauvoir böjer sig inför och som inte hindrar hennes fråga om varför kvinnor är ”det andra könet”. Om Beauvoirs förhållande till kvinnokroppen, se T. Moi, *Simone de Beauvoir. Hur man skapar en kvinnlig intellektuell*, Brutus Östlings förlag 1996, s. 217ff.

24 Tim Hackler förmodligen journalist, uttalandet från 1980 ur A. Fausto-Sterling, *Myths of Gender, Biological theories about women and men*, Basic Books 1985, s. 61 min översättning. Styrkan i denna bok är den noggranna granskningen av det vetenskapliga underlaget för sådana påståenden.

25 Intresserade hänvisas till de översiktliga kvinnohistorier som nu finns; se *A History of their own*, vol. I o. II, av B.S. Anderson & J.P. Zinsser, Harper & Row, New York 1989; *A History of Women in the West*, ed. Duby & Perrot, The Belknap Press of Harvard University press, Cambridge Massachusetts, 1992; *Cappelens Kvinnehistorie*, ed. I. Blom, Cappelens förlag 1993; G. Kyle red. *Handbok i svensk kvinnohistoria*, Carlssons 1987 samt *Kvinnohistoria. Om kvinnors villkor från antiken till våra dagar*, red. Y. Hirdman & C. Florin Utbildningsradion 1992.

tal” som ibland finns, bekräftar snarare den rådande bilden, eftersom mottalet hela tiden förhåller sig till den ledande, normativa förståelsen av kön. Vi kan ta såväl Hildegard av Bingen som Christine de Pisan, den charmanta damen från 1400-talet som ett exempel. De har Bibeln med dess misogynia texter som de måste förhålla sig till. Vad de gör är att argumentera inom det dominanta tänkandets snäva utrymme: förvisso var det så att Gud skapade kvinnan efter mannen, men det ska man förstå som att han nu hade övat sig, hade haft tid till eftertanke.²⁶ Samma historia ser vi åter under 1800-talet, med den framväxande kvinnorörelsen, som måste agera inom de givna gränserna. Det är i själva verket banala självklarheter: hur ska man kunna gå utanför sin kultur utan att bli/vara galen?

När man presenterar dessa röster så renodlat – och det kommer mer nedan – kommer alltid krav på ”kontext”, dvs. sammanhanget i vilket de hördes. Kontext är på sätt och vis det samma som att kräva empati, förståelse för den talande. Det var så man sa, säger kontextkrävorna – det ingick i deras kultur. Ja, just svarar jag då. Men kontexten, fortsätter kritiken kanhända, den handlade egentligen inte om kvinnor. Den handlade ju om andra saker, om viktiga saker! Talet om kvinnan var bara en bagatell i detta sammanhang, om ens det, det var det andra som var talets mening. Det blir därför en orättvis, a-historisk anklagelse att dra fram dessa sidoanmärkingar. Nej, tvärtom, hävdar jag då. Här, i detta försök att renodla genusmönstret får inte kontexten ta över. Här, i sidoanmärkningarna, kommer just självklarheterna fram som på ett ännu mer tydligt sett ger oss förståelse av hur man tänkte/tänker kring Man–Kvinna. Ett slags kvarlevor i den annars så medvetna eller snarare intentionella textmassan, likt ett par kvarglömda kalsonger ligger de där på sovrumsgolvet...

Det faktum att uttalanden om kvinnan hos stora, begåvande tänkare kan vara så pinsamma, betyder ju inte att de inte har varit stora och begåvande på andra områden. Men det faktum att intelligensen verkar upphöra inför kvinnan är i sig en bit i det stora genuspusslet, en del i den stora förundran: *men vad är det som pågår här?* Jag kan

26 Ett urval av Hildegard av Bingens och Christine de Pisans idéer finns i *Förnuft*; se också *Från Eddan till Ellen Key. Texter om och av kvinnor från medeltiden till 1900 valda och kommenterade av Beata Losman*, Göteborg Women's Studies 3 1993, se dock K. Armstrong, *The Gospel according to Woman*, Fount, Great Britain 1986, s. 83f som i stället betonar Christines självhat, och/eller acceptans av den misogyni som fanns runt om henne.

bara med Guilia Sissa förundras över hur de tappar omdömet när kvinnor kommer in i debatten.

Hur kan man undvika känslor av vrede och bitterhet, hjälplöshet eller överlägsenhet? Hur kan man behålla sin objektivitet inför denna tröga dumhet, inför dessa orättvisor som så regelbundet och ofta hoppar fram ur det som är bedömt som det bästa som tänkts och sagts om de mänskliga villkoren i den västerländska traditionen?²⁷

Men vad spelar talandet för roll? hör jag ännu någon annan säga. Det är ju bara prat – det viktiga är de sociokulturella villkoren, överlevnadens hårda, materiella villkor, sexualitetens bultande kraft, inte detta lösa pladder från läkare, filosofer, munkar, författare, naturvetenskapsmän, psykologer m.fl. – dessa giganter som plötsligt tappar sitt omdöme när det handlar om könet, kvinnan.

Att se på mänsklighetens historia och samtidens handlande på det sättet bygger på en gammal uppdelning mellan kropp – själ, ande – materia och i det här fallet på konstruktionen bas – överbyggnad, ett arv från 1800-talet. Det är ett tudelat sätt att tänka, där man konstruerar ett skenproblem genom att skapa ett mellanrum mellan 1 och 2. I den förståelsen är det det man kan ta på med sina händer, jorden som rinner mellan fingrarna, bordsskivans hårdhet, skorna i vrån, som är det verkliga, medan ord är ett slags överflödsprodukter. Men det är klart att också talet om jorden, bordsskivan och skorna är en del av dem. Talet *är* verklighet, *speglar* villkor och verklighet och *skapar* villkor och verklighet.²⁸

”Löst prat” ska vi förstå som kulturella produkter som opererar aktivt i världen i ett dialektiskt förhållande till de sociokulturella, materiella villkoren – för att inte tala om ”sexualitetens bultande kraft”. Tal om människor är ett särskilt slags produktion, eftersom människan är jag och du. Det talande som gör genus är i högsta grad ett görande talande, som syftar till att förstå världen, att förstå siget/människan, att förstå människans samhälle, att argumentera för för-

27 G. Sissa, "The Sexual Philosophies of Plato and Aristotle", i *A History of Women, From ancient Goddesses to Christian Saints*, ed. P. Schmitt Pantel, The Belknap Press of Harvard University Press 1992, s. 51, min översättning. Jag menar emellertid också att det i många fall kan innebära att hela tankebygget bör kunna diskuteras utifrån dessa påståenden om kön.

28 Se ovan de kvinnohistoriska översiktsverken jag hänvisat till, där såväl kvinnosyn som villkor finns beskrivna.

ändring, att argumentera mot förändring. Det är inte heller svårt att i historien se de direkta kopplingarna mellan ”prat” och verklighet. Jag kommer också att belysa detta tydligare i andra delen.

Som jag är historiker blir historien mitt redskap i förståelsen av hur genus görs. Min avsikt är emellertid inte att berätta en köns idé-historia, men däremot att använda historien för att få fram mönstren, för att illustrera dem och inte minst, för att visa på hur likartat tänkandet kring kön, särskilt Kvinna är. Om antiken får mycket plats beror det på att så mycket av det moderna genustänkandet ännu är indränkt av det antika tänkandet kring kön, särskilt Kvinna.

Det jag vill renodla är just berättelser om *stereotyperna* Hon och Han. Jag vill komma åt stereotypernas ingredienser: hur och med vad de är uppbyggda. Det tycks handla om hela klumpar av tankar/ idéer och föreställningar och min ambition är således att söka reda ut dessa klumpar – för att därmed kunna få förståelse för genuskonstruerandet. Vad är likartat? Vad är mer föränderligt? Genom att försöka identifiera delarna i tankepaketen Hon eller Han kanske man bättre kan se vad det är i uppbyggnaden av stereotypen Hon eller Han som plötsligt sväller ut, extremiseras, eller som krymper ihop och kanske rentav försvinner. I vilka situationer sker det? Kan man säga något om det?

Man skulle kunna illustrera talet, babblat, tänkandet, kännandet, anvisandet, skämtandet osv. som rör könen – män och kvinnor – som ett slags musik som ständigt hörts i världen. Och då kan man försöka urskilja Hon- och Han-melodierna i denna ibland så gnisslande disharmoni. De små förrädiskt smittande tonerna som nynna(de)s både här och där. Hon-melodierna först.

Hon: tre formler

Jag skulle vilja påstå att det bara finns tre melodier som spelar på temat Hon – lätt igenkänneliga i genuskursens brus. Att melodierna kan fraseras, spelas på olika instrument, sjungas, ingå i kör eller hur vi nu ska uttrycka att de historiska formerna är oändligt varierande, det är en annan sak. Nu är det renodlingen det handlar om. Då kan det stereotypa tänkandet kring könen rentav komprimeras till ett slags formler – för att ännu mer understryka att det jag skriver om handlar om förenkling, renodling.

August Nassenfosse,
Fransk karikatyr 1896.

A – icke A = grundformeln

Den första melodin är förmodligen själva grundackordet. Det är kvinna som i tankefiguren man – icke man. Den kan man beskriva med formeln **A – icke A**. Den illustreras enklast med exempel i det antika tänkandet. Där, i funderingarna över människan i förhållande till gudarna (uppåt), till naturen, till djuren (neråt), är hon, Kvinnan, den *icke närvarande*. Det är som Hon sitter inlåst och bortglömd i sitt gynekeion – kvinnoavdelningarna i antikens hus²⁹ – lika viktig som en häst, ett får eller en gris i *detta* samtal om det mänskliga. Dvs. inte alls.

Det var ett tänkande som handlade om vad det mänskliga var till skillnad från det djuriska, vilket blev en förståelse om själens förhållande till kroppen. Allt filosoferandet om det mänskliga, som inte direkt talar om kvinnan, kan, vilket Genevive Lloyd visar in sin bok, *The man of Reason*, skänka oss förståelse åt denna kvinnofantom som icke är, denna **icke A**. Hennes tydligaste konturer är icke konturer – hennes form är formlöshet, som hos pytagoreerna, den filoso-

29 Gynekeion = det grekiska ordet för kvinnoavdelningen, som fanns i det antika Aten. Ett slags haremsliknande institution.

fiska skola på 500-talet f. Kr. som älskade uppdelningar, listornas magi, och som bakade ihop man/form – kvinna/formlöshet.³⁰ Just vagheten, icke-konturererna, icke-existensen, gör denna melodi svår att återge, ja, man kan rent av fråga sig om det är en poäng att namnge och kalla denna form som inte finns för en stereotyp form för kvinna. Det är ett försök att begreppsätta en skugga, den som alltså finns när Hon inte ”finns” – t.ex. i det klassiska utropet från en man som tittar in i det kvinnofyllda kafferummet: men det är ju ingen här! Samtidigt är denna icke-varelse själva grunden bakom de två andra formlerna, när tanken kring henne blir mer artikulerad. Då urskiljer sig två tydliga former.

Så låt oss lyssna på den banalaste av slagdängor, **A – a**.

A – a = jämförelsens formel

Gud skapar kvinnan av mannens revben. Maninna ska hon heta säger bibeltexten. Där har vi **A – a**, mannen och den lilla mannen, den härledda. Det var en gammal föreställning. När man avlade människor, berättar Aristoteles och hans ord ekar in i medeltiden av den beundrande Tomas från Aquino, och vinden var sydlig och fuktig, famntagat inte tillräckligt passionerat och hett, eller det brast i något annat, innanför eller utanför det kopulerande paret, ja då blev resultatet en ofullgånge människa, ett **a**:

Vad gäller den individuella naturen är kvinnan dålig och ofullgånge ty den aktiva kraften i den manliga säden strävar efter skapandet av en perfekt likhet i det maskulina könet, medan skapandet av kvinnan kommer ur en defekt i den aktiva kraften eller från någon materiell indisposition, eller från någon yttre påverkan, som den sydliga vinden, när den är fuktig.³¹

Det kunde man rentav ha sett på den havande kvinnan. Var hennes vänstra sida större, var hon hängigare och svagare – ja då var det en flicka hon bar på.³² Ett flickebarn var således defekt redan i avlingsögonblicket. Dessa medicinskt/filosofiska (och folkloristiska) idéer

30 Lloyd 1993 (*The Man of Reason*).

31 *Förnuft* s. 107.

32 J. Gélis, *History of Childbirth. Fertility, Pregnancy and the Birth in Early Modern Europe*, Polity Press, 1991.

var fullt utvecklade under antiken, de fanns i århundranden i det Hippokratiska tänkandet (600-talet f. Kr.), i hög grad hos ”filosofen”, den ständigt återkommande Aristoteles (300-talet f. Kr.) liksom hos Galenos, den store medicinske auktoriteten (131 – 200 e. Kr.). Skolorna kunde skilja sig åt på viktiga punkter, t.ex. i fråga om spermier eller säd. Hade också kvinnor denna vätska? Var det menstruationen som var ett slags kvinno säd, fast i ett första stadium, före hettan, uppvärmningen? ”En hona”, skriver Aristoteles, ”är som en steril man; honan är i själva verket hona på grund av ett slags oförmåga, d.v.s. hon saknar förmågan att ’koka ihop’ sperma ur näringens slutprodukt på grund av kylan i sin natur.”

♁ är en ofullgången man. ♁ är inte riktigt färdigbakad. ♁ är ett måndagsexemplar. Ett slags maskinfel har uppstått. Det *fattas* något.

I det antika tänkandet fattades formen och hettan, detta som skapade män som vi ska se nedan. Således var kvinnor formlösare, köttigare, fuktigare, svalare. Detta ska vi förstå mot bakgrunden av det antika medicinskt/ filosofiskt/naturvetenskapliga tänkandet, som utgick från de fyra grundelementen jord, luft, eld och vatten. Av dessa element var också människors kroppar sammansatta – som torrt, kallt, varmt, fuktigt – och där kombinationen med kroppsvätskorna var grunden för den antika läkekonsten. Det är från dem vi har det gamla talesättet att vara vid sina sunda vätskor – alla fyra: blodet, svarta gallan, gula gallan och slemmet. Det är i kombination med grundelementen som vi får de ännu halvt levande fyra grundkaraktererna: sangvinikern – för mycket blod + hetta, kolerikern – för mycket svart galla + hetta, melankolikern – för mycket gul galla + kyla och flegmatikern – för mycket slem + kyla.³³

Där mannen var form/hetta/struktur – hans kropp liknades vid linneygets fasthet – var kvinnan formlöshet/kyla och fuktighet och icke-struktur. Hennes kropp liknades i sin tur vid ylleyget, det som sög åt sig vätska och tappade formen. Form förstods emellertid framförallt som tänkandets fastare struktur, som förstånd/själ i kontrast mot icke-form = materia. Det kvinnliga, den ofullgångna, utmärkte sig således genom mindre förstånd/kontroll/själ och mer av kropp/kött. Därför sågs kvinnan som mer ”köttig” – mer natur, mindre

33 Om Galenos fyrfältare, se ”The Nature of Women” av C. Thomasset i *A History of Women. Silences of the Middle Ages*, ed. C. Klapisch-Zuber, The Belknap Press of Harvard University Press, London 1992; se vidare J. Cadden, *Meanings of Sex Difference in the Middle Ages, Medicine, Science and Culture*, Cambridge University Press 1993, s. 30ff; om Aristoteles, se *Feminism and Ancient Philosophy*, ed J.K. Ward, Routledge 1996.

kontrollerade, mer vildsinta, mer sexuellt intresserade och ständigt otillfredsställda. Den rörliga livmodern – hystera – spelade henne därtill olika spratt i sin inre, rastlösa rörelse på jakt efter fukt – säd, och kunde utlösa våldsamma utbrott av vrede och vansinne.³⁴ Galenos ger oss t.ex. följande karaktäristik av sin mamma, i kontrast till pappa, den mest rättvisa, omtänksamma och vänligaste av män:

Min mamma däremot, hade så nära till vrede att hon ibland bet sin tjänarinna.³⁵

Detta sätt att förstå stereotypen Kvinna som den icke fullbakade, den våldsamma, den lidelsefulla, en varelse prigsiven åt en lustsökande kropp, svarade väl mot praktiken i demokratins Aten, där kvinnor satt mer eller mindre inlåsta i kvinnohuset, gynekeion. Att demokrati var en sak för män blev därmed en självklarhet – det enda förvånande är att det alls behövde sägas:

Av naturen är nämligen mannen /.../ mer ägnad att bestämma än kvinnan, utom om deras konstitution är emot naturen, liksom de äldre och utvecklade är mer lämpade att styra än de yngre och outvecklade.³⁶

Formeln **A - a** kan också ses som ett annat sätt att uttrycka det som historikern Thomas Laqueur kallar för enkönsmodellen, vilken han empiriskt beskriver via det antika, medicinska, ”gynekologiska” tänkandet. Kvinnokönet var detsamma som det manliga könet, fast felvänt:

”Vänd ut kvinnans könsdelar, vänd och vik in mannens och ni kommer att finna dem båda alldeles lika”, som vår Galenos uttryckte det.³⁷ **A - a**-formeln gör emellertid anspråk på att formalisera ett vidare tänkande, inte bara format i den gynekologiskt/filosofiska dis-

34 Sissa, 1992 (*The Sexual Philosophies*). En terapi som tillämpades var följaktligen att placera kvinnor på huk över kärl med välluktande oljor, för att locka ner ”djuret”/hysteran/livmodern på sin rätta plats. Se också T. Laqueur, *Making Sex. Body and Gender from the Greeks to Freud*, Harvard University Press 1990, svensk översättning 1994, *Om könets uppkomst*; L. Dean-Jones, ”The Cultural Construct of the Female Body in Classical Greek Science” i *Women’s History & Ancient History*, ed. S. B. Pomeroy, The University of North Carolina Press 1991.

35 P. Brown, *The Body and Society. Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, Faber and Faber, London/Boston 1988, s. 12, min översättning.

36 Aristotelses, *Politiken*, översättning med inledning och kommentar av Karin Blomqvist, Paul Åströms förlag 1993, s. 45.

37 Citatet ur M. Foucault, *Sexualitetens historia, Del 3, Omsorgen om sig*, Gidlunds 1987, s. 98.

kursen om könet. Men, vilket också Laqueur påpekar, denna betoning, inte bara på det ofullgångna, utan också på det *lika* – dvs. att kvinnan sågs som en variation på en skala, en (sämre) sort *inom* könet/man – öppnar fascinerande möjligheter, för båda könen. Kanske är det riktigt att säga, att **A** - **a**-formeln innebär att man-kvinna är flytande kategorier mellan dessa skalor, att vissa kvinnor var mer **A** än vissa män, som var betänkligt **a**-lika.

Så kunde Elisabeth I – drottning av England 1533–1603 – blicka ut över sina trupper och berätta för dem att de inte skulle bedra sig på grund av hennes kvinnogestalt och tro att hon därför var en svag kvinna. Nej, hon hade ett lejons hjärta, likt den modigaste av män. Och vår drottning Christina, väl bevandrad i tidens naturvetenskaper, insåg snart att hon också var man – het och torr som hon uppfattade sig. Ja, även Victoria Benedictsson, författarinnan som skrev under pseudonymen Ernst Ahlgren, ”förstod” att hon i själva verket var mer man än kvinna.³⁸

*Hövdingen och hans
hustru. Foto från
Andamanöarna 1896.*

38 Om drottning Elisabeth, se W. MacCaffrey, *Elisabeth I*, E. Arnold 1993, om Kristina, se S. Stolpe, *Drottning Kristina*, Aldus/Bonnier 1966, s. 52ff; om Victoria Benedictsson, se F. Böök, *Victoria Benedictsson och Georg Brandes*, Bonniers 1949.

Detta **A - a**-tänkande – som svällde ut med renässansen – förstärktes ironiskt nog av 1800-talets starka, naturvetenskapligt positivistiska tänkande. Ironiskt, eftersom syftet snarast var att bekräfta den normativa **A - B**-formeln, varom mer nedan. Och anledningen var den ständiga *jämförelsen* Han – Hon, ”genomsnittsmannen” – ”genomsnittskvinnan” i 1800-talets medvetna strävan efter att skapa stereo/norm/typer. Formeln där kvinnan är en sämre upplaga av mannen, en liten, ofärdig man, syntes nu bekräftas genom dessa mängder av vetenskapliga, oomkullrunkeliga bevis. De hopades under århundradets lopp och vetenskapernas expansion. Det var som en sannskyldig obduktion, där en standardman och en standardkvinna (hur man nu skulle få fram dom) styckades och undersöktes in i minsta skrymsle. Och där kom bevisen, dem som man under den icke empiriska antiken bara tagit för givet. Då hade Aristoteles bara antagit att kvinnor hade fler tänder än män – vad nu detta sedan fick för betydelse – utan att ha bitt sin hustru att öppna mun så att han kunde räkna. Men nu räknades det. Och vägdes. Och mättes. Och beläggen hopades: vägde inte Hans hjärna igenomsnitt ca 50 gram mer än Hennes hjärna? Hade Han kanske inte mer komplicerade hjärnvindlingar än Hon? Var inte de röda blodkropparnas antal mindre hos kvinnor? Var inte allt detta hårda, naturvetenskapliga belägg för att kvinnan som sort stod på en utvecklingsplattform ett steg under mannen? Hade inte Charles Darwin visat detta på ett ovedersägligt sätt måhända?³⁹

Så tillhandahöll vetenskapen de tillsynes mest ovedersägliga belägg för kvinnors lägre utvecklingsgång, ”fakta” som t.ex. en August Strindberg kunde åberopa när han ivrigt sökte stöd för tanken om kvinnans underlägsenhet. Som barn var kvinnor, i förhållande till män. Barn, som aldrig blev fullvuxna.

Antropologen och kriminologen Cesare Lombroso som vi hörde tala med så stor myndighet i ”zappandet” ovan, ägnade delar av sitt vetenskapliga liv åt Kvinnan – och särskilt de kvinnor som inte var Kvinnan, dvs. de som var prostituerade och kriminella. De som överskred genusgränserna kan man säga. Vi kan läsa Lombrosos inledningskapitel till boken *Das Weib als Verbrecherin und Prostituierte (Kvinnan som förbryterska och prostituerad)* från

39 De exakta uppgifterna om skillnader hämtade ur Lombroso 1894 (*Das Weib*); se vidare C. Eagle Russett, *Sexual Science. The Victorian Construction of Womanhood*, Harvard University Press 1989 passim.

1894 om den ”normala” kvinnan, måttstocken han måste ha för att sedan kunna skilja ut hybriderna, avvikerskorna, som en sammanfattning av 1800-talets nyproduktion av den gamla formeln **A - a**.

I allt var kvinnan en mindre och sämre variant än mannen. Från den mindre förmågan till njutning, vare sig det gällde vin, tobak, narkotika eller sexualitet till de intellektuella förmågorna. Ja, till och med smärtkänsligheten sades vara större hos män, ett påstående som Lombroso tolkade som alla dessa påståenden tolkades: ett uttryck för mindre känslighet, dvs. mindre utvecklad förmåga, och därmed mindre mänsklighet hos kvinnor.

Allt tillsamman taget visar det sig att kvinnan förblir gentemot mannen infantil: vad gäller kroppsstorlek, vikt, i den otillräckliga (svaga) ansiktshårigheten, i den relativt större längden av bakdelen, vad gäller inälvornas massa och vikt, i den större rikedom av bindväv och fett, i den mindre mängden och mindre specifika vikten hos blodkropparna, i den relativa förekomsten av hemoglobin över serum, i den mindre volymen och vikten av skallben, underkäke och hjärna, i det mindre antalet tertiära vindlingar och pannlobens veckningar, i det mindre antalet av variation och degenerationstecken.⁴⁰

Tankefiguren från antiken om kvinnan som en ofullgången man fick således nytt innehåll fastän formen var densamma. Framförallt var det ett innehåll som kom att expandera och det var den antika förståelsen av kvinnan som inte själsligen färdigutvecklad – och anledningen till detta kunde direkt härledas ur hennes kropp.

En originell och ändå traditionell syn på den ofullgångna stod Sigmund Freud för. Det nya är berättelsen om lilla **a:s** längtan:

Hon upptäcker en brors eller lekkamrats påfallande stora, synliga penis, erkänner den genast som ett överlägset motstycke till sitt eget lilla och dolda organ, och är från det ögonblicket hemfallen åt penisavunden./.../

Hoppet, att ändå en gång få en penis och därigenom bli lik mannen, kan dröja sig kvar ända långt in i osannolikt

40 Lombroso 1894, (*Das Weib*) s. 47–48, min översättning.

sena perioder och bli motivet för egendomliga, annars obegripliga handlingar.⁴¹

Förlusten av organet – kvinnans ”narcissistiska sår” skapade en mindervärdighetskänsla, vilken i sin tur ska ses som förklaringen till den kvinnliga fåfängan:

Effekten av penisavunden har vidare sin del i den fysiska fåfängan hos kvinnor, eftersom de är tvungna att högre värdesätta sin charm som en sen kompensation för deras ursprungliga sexuella underlägsenhet.⁴²

Mindervärdighetskänsla och fåfänga – ditt namn är kvinna. Men där hördes också ekon om kvinnan som icke-kontrollerad, kvinnan som inte nått upp till den förståndsnivå som män får. Som en modern Aristoteles funderar Freud över ödet att födas till **α**:

Man tvekar att uttala det, men kan ändå inte värja sig mot föreställningen att nivån på det som är moraliskt normalt blir en annan för kvinnan. Överjaget blir aldrig så omedgörligt, så opersonligt, så oavhängigt från sina affektiva ursprung, som vi fordrar att det skall vara hos mannen. Karaktärsdrag som kritiken i alla tider påtalat hos kvinnan, att hon visar mindre rättskänsla än mannen, mindre tendens att underordna sig livets stora nödvändigheter, oftare låter sig ledas av kärleksfulla och fientliga känslor i sina avväganden, dessa drag skulle i den ovan konkluderande modifikation av överjagsbildningen kunna finna en tillfredsställande förklaring.⁴³

I en uppsats från 1931 tillåter sig Freud emellertid en chevalereskt fundering över kvinnors möjliga bidrag till civilisationen trots allt. När hon till sin skam upptäcker sitt ”sår” – det hjälplöst kastrerade

41 S. Freud, *Sexualiteten*, Natur och Kultur 1998 band V, s. 276 och s. 277.

42 S. Freud, Lecture XXXIII *Femininity* ur Standard vol XXII Hogarth London 1961, s. 124 och 132.

43 Freud 1998, (*Sexualiteten*) s. 281. Vi kan lyssna på fortsättningen också: ”Man kommer inte, när man faller dessa omdömen, att låta sig förvillas av genmålet från feministerna, som vill tvinga på oss en total likställning och lika värdering av könen, däremot kommer man att bredvilligt medge att också merparten av männen befinner sig långt bort från manlighetsidealet.”

könet – fylls hon av sådan blygsel, att hon börjar fläta samman sitt pubeshår. Därmed, föreslår han, uppstod vävkonsten.⁴⁴

Det är i *jämförelsen* som **a** formas – ständigt vägd och mätt i relation till **A**. Till och med Simone de Beauvoir åker in i detta tankespel när hon i inledningen till *Det andra könet* ska förklara vissa fakta innan hon skrider till sitt feministiska verk, som vi såg i de inledande citaten. Följaktligen har vår tid otaliga variationer på denna formel, eftersom jämförelser är legio, eftersom kvinnor i en hitintills oanad skala börjar finnas jämte män ute i världen. Det är som om i hopstötningen gamla ekon av **a**-tänkande ständigt och på nytt klingar fram, som om urgamla, antika föreställningar bara behöver en liten knuff för att på nytt och på nytt aktiveras. Vi kommer att möta **a** i större konkretion nedan, framförallt i historien om genus i välfärdsstaten.

Man skulle kunna säga att denna produktion av **a** var en icke avsedd effekt av en mycket mer ideologisk, normativ utveckling av tänkandet kring Kvinnan, av **A – B**-formeln. En helt ny ton som hade börjat nynnans under 1700-talets senare hälft. Kontrasternas Kvinna.

A – B = den normativa formeln

Redan hos pytagorerna, en filosofisk skola i början av 400-talet f.Kr. i Grekland, hade det funnits ett sätt att tänka kring de två mänskiosorterna vilket byggde på motsatser, kontraster eller dikotomier. Mannen/form mot Kvinnan/formlöshet. Och så kunde man inordna de mest fundamentala ordningsstrukturerna under detta primära par, detta som Asta Ekenvall redan på 1960-talet beskrivit i sin avhandling, *Manligt – kvinnligt*:

HAN	HON
Liv	Död
Ljus	Mörker
Kraft	Svaghet
Ande	Materia
Ren	Oren ⁴⁵

44 Freud 1961, (*Femininity*) s. 132.

45 Se här framförallt A. Ekenvall, *Manligt och kvinnligt. Idéhistoriska studier*, Kvinnohistoriskt arkiv 5 Göteborg 1966; se även R. Ambjörnsson, *Människors undran. Europas idéhistoria. Antiken*, Natur och Kultur 1997, s. 84.

Det innebär att parallellt eller hopsmält med **A** – **a**-tonerna har det alltid funnits en annan variant, en **A** – **B**-melodi, där motsatserna besjungs. Så var kvinnan ofullgången, men *också* annorlunda, hon hade egenskaper som män inte hade (i princip) och inte heller ville ha.⁴⁶

Vad vi stöter på här är det som jag ska gå mer in på nedan: att genus görs av isärhållning, av skillnaden. Poängen med tonen, formeln **A** – **B**, är betoningen av det *totalt* åtskiljande, det särskiljande. Det är som att säga – vilket ju också görs – att män är som hundar och kvinnor som katter. Här handlar det således inte om en sort i olika variationer. Här handlar det om *två helt olika arter*. Kanske kunde man säga att **A** – **B**-formeln är en mer utvecklad form av den enkla **A** – **icke A** och att det är när detta kontrasterande blir ideologiskt som den mer explicita **A** – **B** eller, med Laqueurs ord, tvåkönsmodellen tar form.

Det är oftast filosofen från Genève, Jean Jacques Rousseau som får ge röst åt denna formel, vilket från upplysningstiden allt kraftfullare började utvecklas och verka i kulturen. Så här kan man säga att programförklaringen löd:

En fullkomlig kvinna och en fullkomlig man är lika litet till själsegenskaper som till utseendet lika varandra.⁴⁷

Poängen med kvinnan var/är således att hon är artskild från mannen och därigenom skapades utrymme för att undvika den ständiga jämförelsen, för hon är egentligen ojämförbar med honom. Paradoxalt nog blev det, som vi såg, tvärtom eftersom alla försök att ge idolen **B** vetenskaplighet, ofrånkomligt ledde till jämförelser med **A** och följaktligen innebar 1800-talets s.k. vetenskapliga genusproduktion att det också blev tankefiguren **a** som bekräftades, samtidigt som motsatskvinnan, särartskvinnan var under uppyggnad.⁴⁸

46 Det är på den här punkten kritik riktats mot Laqueur för att han alltför ensidigt lanserar sin "enkönsmodell" som hegemoniskt rådande under antik och medeltid. Se t.ex. Cadden 1993, (*Meanings of Sex Difference*) s. 3 för kritik av Laqueur vilken gäller medeltidens kvinnouppfattningar.

47 J.J. Rousseau i *Kvinnoidéer*. För en analys se även Lloyd 1993 (*The Man of Reason*) s. 58ff.

48 Ett lättläst standardverk är C. Eagle Russett, Russet 1989 (*Sexual Science*). Se också *Men's ideas/ Women's Realities. Popular Science 1870–1915* ed. L. Michele Newman, Pergamon Press 1985 som också tar upp kvinnliga debattörer i framförallt det biologiska genuskriget.

Går vi till det tidiga 1800-talet emellertid, där man sökte renodla denna kontrast-schablon, finner vi en sort som verkar mycket främmande i jämförelse med den vildsinta, sexuellt utsvultna megäran från antiken. Ljuv, god, tyst, blyg, ömsint, religiös, asexuell, pryd, ömtålig – där tonar hon fram, som på ett porträtt i pastell med den breda blombevrydda hatten skuggande hennes änglalika ansikte där hennes ögon blickar mot – barnet. Rousseaus idealkvinna, hans Sofi, som så lydigt böjer sig under sin fostran, böjer sig inför sitt biologiska öde. Att bli mor. Att föda barn. Detta är grundtemat i **B**-melodin.

Detta tema fick sin magnifika vetenskapliga förstärkning med Darwins ”sidoanmärkingar”, dvs. hans funderingar kring könen i evolutionsteorin från 1871 (svensk översättning 1872). Med honom startades en ny, systematisk saga om könsskillnaderna, vilka grundas utifrån fortplantningen. Denna biologiska världsåskådning som försöker bygga upp legitimitet kring **A** – **B**-formeln, avlöser den kristna skapelsemyten, den som legitimerade **A** – **a**-formeln. Det är vid det här laget en nog så banal saga, men jag ska ändå återge den i korta drag. Den handlade om den dramatiska förståelsen om arternas förändring och spridning – det innebar att sexualitet i betydelse fortplantning sattes i mitten. Navet i all biologi, vilket ju betyder just läran om livet. Kampen om tillvaron – den berömda ”survival of the fittest” – kompletteras här med idén om det sexuella urvalet. Också detta en kamp, enligt Darwin: ”a struggle between the individuals of one sex, generally the males, for the possessions of the other sex”.⁴⁹

Och så skapades således Mannen i kamp mot andra hannar, med ett mål för ögonen, fortplantningen, med en konsekvens, försörjningen. I detta drama utvecklade Mannen en rad förnämliga egenskaper, kroppsliga såväl som andliga. Han har tränats genom årtusenden att jaga och slåss, att utveckla redskap och vapen – vilket ”kräver hjälp av högre mentala egenskaper – nämligen observation, förnuft, uppfinningsrikedom, fantasi”. Alla dessa egenskaper kommer i sin tur att utvecklas och slipas av i mänsklighetens utvecklingshistoria.⁵⁰

49 Se här Newman 1985, (*Men's ideas*) s. 4.

50 ”Bland sociala djur måste de unga hannarna uthärda mången strid, innan de vinna en hona, och de äldre hannarna måste genom förnyade strider sökas behålla sina honor./.../ Men för fienders undvikande eller för att med framgång anfälla dem, för vilda djurs fångande eller till vapens uppfinnande och förfärdigande fordras hjälp av högre själsförmågenheter, nämligen iakttagelseförmåga, förstånd, uppfinningsförmåga eller inbillningskraft. Dessa olika egenskaper skola alltså beständigt hava blivit satta på prov och utvalda under mannaåldern; vidare skola de hava förstärkts genom vana under samma levnadsperiod. Följaktligen kunna vi i överensstämmande med den ofta påpekade principen vänta, att de slutligen skulle tendera att i motsvarande period av mannaåldern övergå huvudsakligen till samma kön.” C. Darwin, *Människans härledning och könsurvalet*, del 2 Bonniers förlag, 1872, s. 237.

Under denna utvecklingsperiod formades Kvinnan av sin uppgift i dramat: att föda och uppföda. Och att behaga, för att kunna bli vald för att kunna fylla sin uppgift. Eftersom kvinnor sedan urminnes tider har valts för sin skönhet, fortfor Darwin, är det inte förvånande att de har utvecklats till just det ”täcka könet.”

Det innebar således, att utvecklingen koncentrerat sig på kvinnors kroppar så att säga, medan de inre egenskaperna inte utsatts för samma utmaningar som män, ständigt i strid med sina rivaler, deras ”naturliga och olyckliga medfödda rättighet”. Därför har kvinnor inte utvecklat samma förståndsgåvor, samma möjlighet till intellekt, samma variabilitet som män. De egenskaper som hade expanderat var emellertid förmåga till imitation, ”snabb uppfattning, kanske även till efterhärming” – underordningens bekanta egenskaper skulle jag säga. Men, fortsätter Darwin, ”några av dessa förmögenheter äro utmärkande för de lägre raserna och således även för ett förflutet, lägre civilisationsstadium”.

Den förnämsta skillnaden i de båda könen intellektuella förmögenheter visar sig däri, att mannen går längre i allt, som han företager sig, än kvinnan kan göra, det må nu erfordra djup eftertanke, förstånd, inbillningskraft eller endast sinnenas och händernas användande. Om två listor upprättades över de män och kvinnor, vilka mest hava utmärkt sig i poesi, målning, skulptur, musik – såväl dess komponerande som utförande – historia och filosofi, med ett halft dussin namn under varje ämne, skulle de båda förteckningarna icke tåla någon jämförelse./.../ Mannen är modigare, stridslystnare och mera energisk än kvinnan samt har en uppfinningsrikare själ. Hans hjärna är absolut större.⁵¹

Att vara en moder, att kunna föda barn, är emellertid en förmåga som män inte har. Det finns därför i denna schablon, denna idol, en potential till ett eget område, med en egen genealogi, en *särskildhet* som har tilltalat många. Också kvinnor, ty ur denna modersfigur kunde man abstrahera mytiska, religiösa, andliga egenskaper som

51 Ibid s. 236, 229. Obs att Darwin i en not apropos detta polemiserar mot John Stuart Mill. Mill anmärker, skriver Darwin, att dessa saker där män överträffar kvinnor är sådana som fordra det mesta grubblandet och långvarigt arbete. ”Vad” skriver Darwin, som nogsam undanhåller läsaren Mills analys av kvinnors sociala underordning vilket hindrar dem från detta, ”är detta annat än energi och ihärdighet?” s. 238.

naturligtvis var förföriska. Hör till exempel de här locktonerna ur den franske författaren Michelets bok, *Qvinnan* från 1860:

Mellan henne och barnet, mellan barnet och henne går en elektrisk stråle, en bländande gnista, som gör dem till ett med varandra. Modern, barnet, de äro ett och samma i denna levande ljusblxt, som återställer deras ursprungliga, deras naturliga enhet.⁵²

Vandmodern av Kai Nielsen 1919–1920.

52 J. Michelet, *Qvinnan*, Adolf Bonnier, 1860, s. 82 – en tidstypisk skrift i ämnet. Se också B. Rosenbeck *Kroppens politik. Om kön, kultur og videnskab*, Museum Tusulanums forlag, Københavns Universitet 1992; Russett 1989 (*Sexual Science*); se vidare antologin *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*, red. C. Florin, L. Sommestad, U. Wikander, Tiden 1994.